

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БіЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 1

Серія
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
1894–1907

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2002

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
за Національною програмою випуску
суспільно необхідних видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому I:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)

Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)

Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)

Пояснення слів, мовна редакція текстів М.Грушевського — Олександр РИБАЛКО

Переклад з російської статей зі збірника

«Освобождение России и украинский вопрос» — Іван СВАРНИК

Переклад висловів з латинської, грецької,

польської, німецької, французької — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-224-4 (т.1)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2002
© Видавництво «Світ», дизайн
та художнє оформлення, 2002

ЛИСТИ З-НАД ПОЛТВИ

Се славы рускои уламокъ
Счо мѣстить при собѣ Пелтевъ

І.Лѣвицкій

ЛИСТ ПЕРШИЙ

Ш[ановна] редакція "Л[ітературно]-н[аукового] вістника" ласкаво дала мені концесію заповнити своїм пером прогалину, котру я добачав у складі сього журналу. Справді, коли від Spectator-а з-над берегів Дніпра галицькій публіці цікаво довідатися, чим интересується, тішитися і смутиться закордонна Україна, то, я думаю, й закордонним (правда, нечисленным, але тим дорожчим) читачам буде цікаво довідатися від Observer-а з-над берегів Полтви, чим жиє Україна-Русь австріяцька; та й мої наймиліші родимці будуть, може, цікаві почути від мене дещо, що не завсіди знайдуть в інших друкованих над Полтвою шпальтах. Отже сміло розпочинаю мої листи з-над берегів нашої славної Полтви, берегів уже ідеальних, відколи львівський магістрат поховав під кам'яним бруком бурхливі хвилі сеї історичної ріки, — але русину доля призначила ролю бути ідеалістом, се його історичне право, і я з повним правом і далі можу собі, пишучи се, декламувати:

Пріятнымъ чувствомъ упоенный,
Вхожу въ отечественный градъ:
Се холмъ я вижу возвышенный,
Где церковъ — матеръ русскихъ чадъ.
Насупротивъ высокой замокъ,
Который основаль нашъ Левъ:
Се славы рускои уламокъ,
Счо мѣстить при собѣ Пелтевъ...

Уже з сих віршів кождий читач, котрому не відбили глумів ювілейні патики на Високім замку, порозуміє, що в мені має до діла не з якимсь Пилипом з конопель, тільки з чоловіком делікатного виховання, опертого на історичних началах. Тому гірко розчарується кождий, хто думає, що я відразу, "по-козацьки" кинуся на якусь злобу дня й із піною на губах почну доводити потребу заснування якоїсь нової спілки або безосновність нападів на фонетику. Чекай, небоже, і ми потрафимо з офіцерами чай пити!

І так починаю *more patrum* — від попереднього. В історії нашої 1898 рік буде записаний як многоювілейний. Се ім'я належить йому над всяку не-

Листи з-над Полтви

1

Се слава Рускої улави,
 Се шестина при собі Полтви.

Листи прости?

Ш. Федорук Л.-н. виходила до ласаво
 Дана листі калуємо заповни своєю повою
 прогашину, марку і добіла у самодістот
 журнал. Студент, коли від фрескати
 з-над берези дніпра кимський публіку
 журналь довідань, гми публікації, в
 митбал і студентів у митних уряді,
 до і думав, і фін у митних митних

105

(правда - кермеленки але рин держави)
 востань гугаган руд у митно довідань
 від Овратанов'я з-над берези Полтви,
 гми фін чне уряді - був аворитет
 ка; ~~але~~ мот кимський митні сар родні
 ці студент може востань митних від митно
 де мит, ~~але~~ не ввайдя митних в митних
 фрескати над Полтви ~~м~~ митних фрескати
 востань фрескати мот митні з-над
 берези кимської слави Полтви, студент
 гми і думав, від коли митних митних
 митних митних митних митних митних

певність. Від початку року і до кінця нарід тільки й робив, що святкував ювілеї, і, пригнічений їх многотою, деякі вже й пускав поза ухо, бо не годен був усіх витримати. Не кажу вже за загальніші ювілеї — цісарський, папський, революції 1848 р., але на нашій тіснішій вітчизні — кілька то їх було! 250 літ повстання Хмельницького, 100 літ нової української літератури, 50 літ знесення панщини, національного руху на Галицькій Русі, 50 літ Галицької матиці й руської публіцистики, 25 літ Товариства Шевченка і літературної діяльності д-ра Франка... Галицькі поляки зрваншувались, урядивши ювілейні свята Міцкевича, Собеського і увільнення Львова від Хмельницького, а галицькі общероси, проминувши свої локальні ювілеї, заповідають в реванш за святкування століття українського національного відродження святкувати столітній ювілей Пушкіна! Чисто як гриби по дощі...

Головно два ювілеї опанували нашу суспільність: першу половину сього року, найбільше весну і до літніх вакацій — святковано ювілей знесення панщини і відродження Галицької Русі, другу — аж до кінця руського року і далі — століття національного відродження України-Русі й нової української літератури. Ініціативу до сього святкування першого ювілею дав сконсолідований комітет партій народовецької і общеросійської (московільської, чи твердої), вибраний 1896 р. для переведення виборів і відтоді законсервований в ролі езекутивного комітету обох партій; він ще весною 1897 р., під свіжим вражінням останніх виборів до райхсрату, переведених спільно обома партіями, ввізвав усі галицькі інституції обох напрямів, аби вислали відпоручників і зайнялися сим святкуванням.

Я тут мушу зробити маленький відступ — в інтересах зрозумілості для закордонних читачів — про галицьку політичну термінологію, бо хоч у своїх листах я буду говорити про справи культурного й суспільного життя, але в Галичині у нас нині все так пересякло політикою, без ріжниць національностей, верств і становищ, що без сього не одно було б у моїм говоренні незрозуміле, а наша політична термінологія за Збручем відома дуже слабо, бо тутешні газети, з виїмкою "Галичанина", туди не доходять.

Руська суспільність у Австрії ділиться на два напрями — національний і другий, котрий досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси; напрями сі виступають, розуміється, виразніше серед інтелігенції, але в ослаблених формах переходять і між нарід, відповідно до того, хто ним проводить. Національний напрям датується, по загальній застої 1850-х рр., тільки від 1860-х рр., коли на сю дорогу виступила, під впливом української літератури, громадка академічної молодезі; другий напрям дістав у спадщину, з дуже малими виїмками, всі старші генерації австрійських русинів і рекрутується, *poco a poco diminuendo*, далі. Тепер, чисельно взявши, обидва напрями майже рівні: між молодшими переважає перший, між старшими —

другий; між русинами львівського семінару, як мені казали, тепер націоналів більше двох третин, між академіками інших факультетів — ще більше. Квалітативно взявши, перевага лежить рішучо по стороні націоналів, не вважаючи на їх роздроблення; політична і культурна робота ведеться ними, роля ж другої партії переважно сходиться на негацію, перешкоду, активну й пасивну, роботі націоналів, *ad majorem Poloniae gloriam*.

Головну масу національного напрямку становлять т. зв. народовці, партія, що виросла з тих перших початків 60-х рр. і в значній мірі зістає й досі під проводом сих піонерів 60-х рр.¹ Розрісшися дуже значно, вона має чимало відтінків і фракцій, котрі в'яжуться до купи націоналізмом, що останніми часами все більш рішучо прибирає характер загального, українсько-руського, та опозицією до польсько-шляхетського панування в Галичині, що по-теперішньому значить і опозицію до правительства краєвого й центрального. Ніхто не займався сею партійною статистикою, але я не помилюсь, мабуть, коли скажу, що ся партія, при всіх внутрішніх відмінах, має добрих $\frac{9}{10}$ націоналів за собою (не рахуючи, розуміється, баласту тих, що не можуть бути ніякими партизанами, окрім інтересів своєї шкіри і жолудка). Решта ділиться між двома іншими національними партіями — радикальною й клерикально-правительственою. Радикальна партія як партія, як організація, дійсно, дуже слаба², хоч радикалізм як напрям змагається сильно і має будучність перед собою; радикальні партизани з часом переважно прилучаються до партії народовців, але й самий радикалізм усе сильніше переходить в маси народовців. Це слабша клерикально-правительствена партія³, але, опираючись на підпору краєвого правительства (себто поляків) і митрополітальних сфер, вона має до своїх услуг згадану вже категорію людей з-поза партії. Утворення сих дрібніших партій — річ дуже недавня, вона зв'язана з двома поворотними моментами в політиці народовців.

Народившись як культурний напрям в 60-х рр., народовство виступило на політичну арену як політична партія тільки з кінцем 70-х рр. На початку 80-х рр. воно для спільної боротьби з поляками чи шляхтою вступає в політичний союз з ненаціональною партією, але 1890 р. зриває сей союз, входячи в союз з краєвим правительством (се т. зв. в публіцистиці "нова ера"). Тоді від народовців відділилися їх радикальні елементи і, заявившись против союзу з правительством, утворили свою осібну партію (котрої духовим вождем був неб[іжчик] М. Драгоманов, а органами — двотижн[евик] "Народ", потім "Радикал"). 1893 р. народовецька партія,

¹ Органи: "Діло" (щоденна газета), "Свобода" (популярна, маленька), почасти — "Прапор" (клерикальна, місячник).

² Орган: маленька газетка для народу: "Громадський голос".

³ Органи — "Руслан", щоденна газета, і почасти урядова "Народна часопись".

розчарувавшись в союзі з правительством, вернулася до опозиційної тактики, але при тім вона не злилася з радикалами; перешкода лежала головно в відносинах до духовенства: радикальна партія займала досить вороже становище до нього, тимчасом як народовецька, числячи в своїх рядах дуже великий процент священиків, займала до нього взагалі дуже прихильне і близьке становище; та й охоти до злучення не було у проводирів обох партій, хоч у своїй діяльності вони сходилися в численних точках усе ближче. Зате ся нова переміна в політиці народовців принесла їм нову сецесію: частина народовців під проводом пос[лів] Барвінського і Вахнянина зісталася при союзі з правительством і в союзі з львівською митрополією пробувала зайняти самостійне становище (т. зв. політика "нового курсу"). Так утворилося сучасне групування націоналів у Галичині.

Осібнo стоять руські націонали на Буковині, ріжнячися своєю політичною тактикою: донедавна вони стояли в тіснім союзі з галицькою правительською партією і взагалі стараються стояти в союзі з правительством, хоч і займають супроти нього далеко більше незалежне становище, ніж галицькі правительствені; але при тім буковинці, маючи ієрархію в ворожих — волоських руках, супроти духовенства стоять на досить неприхильнім або принаймні зовсім незалежнім становищі.

Щодо другої партії, котру я назвав ненаціональною, то в 60-х рр., як я вже сказав, до неї належала майже вся тодішня старша духовна і світська інтелігенція; се була маса консервативна і по-своєму аристократична, себто неохоча до всякого зближення з народними масами, сильно спольщена і властиво тільки історичною ненавистю до поляка відчужена від поляків: мова родинна і товариська була у неї польська (се почасти заховалося у неї й досі), виховання і культура польські; національна свідомість, дуже неясна, вагалася між проголошеною 1848 р. єдністю з російськими українцями, ідеєю всеросизму (один нарід від Сяну і до Камчатки) і галицько-руським партикуляризмом. Коли в 60-х рр. став народжуватись національний, українсько-руський напрям, "хлопська мова" і демократизм націоналів відіпхнули від себе сі консервативно-аристократично-клерикальні верстви, і вони схиляються все ближче до всеросизму, тим більше, що якраз тоді, в період тяжкого упадку Австрії і політичного зросту австрійської Польщі, починають вони діставати матеріальну заемогу з Росії — чи то від самого правительства, чи то від різних інституцій. В своїх руках вони задержали ті загальні інституції, що були в їх володінні в момент сього розлому; старе львівське братство XVI в. — т.зв. Ставропігію, багату інституцію, і ще багатшу (тепер її маєток рахують на 2 000 000) нову фундацію — Народний дім, основою котрої були даровані цісарем "русинам міста Львова" останки знищеного бомбардуванням 1848 р. Львівського університету. Се все давало сій партії значну матеріальну силу — повну перевагу над зло-

женою переважно з молодиків "без становища" національною партією. Вона називала себе твердою — бо "твердо стояла при історичних основах", чого познакою була її стара "етимологічна" орто- (чи, властиво — како)- графія, звалася ще старою — з огляду на свій вік, або святоюрською — бо провід її вела львівська митрополітальна консисторія при кафедрі св. Юра.

Поволі вплив і провід над сею партією — великою численно, але дуже інертною, несвідомою і культурно слабою, забирає купка львівських русинів, свідомих москвофілів, що користали з матеріальних російських запомог, стояли на услугах російського правительства і свідомо агітували проти націоналів. Маючи в руках публіцистику, що держалася російськими передплатниками і запомогами (ми чули, що їх газета була часами подекуди там навіть обов'язковою для урядів), вони могли в своїм напрямі дуже впливати на партію, що діставала їх часописи задурно або запівдурно. Пропаганду їх улегшувало те, що від початку 70-х рр. кілька разів від певних груп народовців виходили проти порозуміння з поляками (проба Лаврівського — газ[ета] "Основа", потім газ[ета] "Мир" неб[іжчика] С.Сембратовича, нарешті "угода" 1890 р.). Супроти того страху і ненависті, які викликало панування поляків у Галичині (що почалося від 60-х рр.), се давало агітаційний мотив у руки москвофілам: народовців представлявано як польських союзників, зрадників національності, "польську інтригу" (се пустив у Росії Катков ще в 60-х рр.), головним же агітаційним окликом була "фонетична какографія"; справа **ъ** і **ы** роздувалася до значіння питання життя і смерті, незгірше від святого аза і сугубої алілуї московських розкольників; народовецькі видання називано польськими, писаними руськими літерами і т.ін.

Зревольтована сею москвофільською пропагандою стара партія рогом ставала проти народовців; їм замкнено вступ до всіх інституцій, що тоді були в її руках, викинено Руську бесіду з Нар[одного] дому; галицька суспільність поділилася неперехідною безоднею на два табори, що невпинно ворогували з собою; на початку 70-х рр. се було вже докінченим фактом. Молода народовецька партія, виключена від давніших руських інституцій, мусила організувати свої осібні, і так повстав той дивний паралелізм інституцій, що тепер бачимо:

Народовецькі
Товариство ім. Шевченка,
засн[оване] 1873 р.

"Просвіта", засн[ована] 1869 р. —

Твердої, чи москвофільської партії
Галицько-руська матиця, 1848 р.,
ніби наукове товариство, видає
тільки на кілька рік по томові
"Сводної літописі", о. Петрушевича.
Общество ім. Мих. Качковського,

для популярної літератури
й народної освіти.

Народна рада, політичне
товариство, засн[оване] 1885 р.

"Руська бесіда" (клуб для товарись-
кої забави), від 1861 р.

Клуб русинок, від 1892 р.

"Боян", співацьке товариство,
від 1891 р.

Інститут св. Миколая ("общие
квартиры") для учеників гімназій.

Студентське товариство
"Академічна громада".

з тою ж організацією, засноване
на гроші, що пожертвував
М. Качковський, галицький совітник
судовий.

"Русская рада", засн[ована] 1871 р.

"Русское казино".

"Общество русских дам".

"Муза".

Бурси Народного дому і Ставропігії.

Тов[ариство] "Друг".

Газети

Щоденне "Діло".

Літературна — двотиж[невик]
"Зоря", тепер — "Літературно-
наук[овий] вістник".

Популярна — "Свобода"
(давн[іше] "Батьківщина").

Книжечки "Просвіти".

Щоденний "Галичанин".

"Бесіда", тепер зреформований на
місячник "Живое слово".

"Русское слово".

Книжечки Общества ім. Качковсь-
кого.

Сей паралелізм особливо характерний у нас у Галичині, краї бідним і слабо культурним, де звичайно ні одно видавництво не може з передплатою вийти без дефіциту. Подумати, кілька сили марнується в сім паралелізмі...

Є, правда, дещо й без паралелей, напр., народовецьке Товариство педагогічне, допомогів товариства для школярів — "Шкільна поміч" і "Руслан" (їх заступають згадані бурси і запомоги Народ[ного] дому і Ставропігії); взагалі "тверді" майже не мають доступу до шкільництва. Далі народовці мають важну економічну інституцію — "Дністер" ("страховое общество" і при нім щадниця — "сберегательная касса"), вони ж мають перевагу в "Народній торгівлі" — товаристві, заснованім на складковій гроші для витворення руського купецтва, — се спілка, що має в краї 13 великих корінних (бакалійних) магазинів. Не мають майже тверді наукових видавництв, і в усякім разі те, що вони видають часом, ані в порівняння не може

йти з новішим науковим рухом націоналів. Зате вони мають аж дві багаті інституції — Нар[одний] дім і Ставропігію. Правда, ті інституції особливого життя не показують, як і взагалі діяльність "твердих" інституцій більше сходить на консервування того "твердого", реакційного і антинаціонального напрямку, маніфестування його *ut aliquid fecisse videatur* супроти народовецького руху, агітування й інсинування на сей останній, деморалізування молоді через ті бурси і різні подачки та стипендії — взагалі марнування гроша, зібраного руським народом на культурні потреби, та тих заграничних пособій — і ослаблення руських сил в теперішній тяжкій боротьбі.

Сього тим більше треба жалувати, що між тими твердими і "п'отвердими" (твердуватими), особливо на провінції, є дійсно чимало людей чесних, характерних, щирих патріотів, що радо посвячуються народній роботі, тільки збаламучені тою москвофільською агітацією, відвертаються від народовецької організації та сліпо йдуть за командою львівських матадорів та їх сліпих adeptів на провінції.

Се було причиною, що народовці віддавна пробували зблизитися з сими твердими та, виемансипувавши їх з-під впливу москвофільської преси та її штабу, сконсолідуватися на ґрунті практичної роботи, бо, ясна річ, що практична робота на селі для кожного патріота може бути тільки одна, чи для народовця, чи для "твердого", аби тільки він не давав себе баламутити і не віддавав своїх сил замість позитивної роботи за **ъ** і **ы** і т.ін. Тільки се все не удавалось: москвофільська преса не тратила свого впливу, а москвофільський штаб, котрому народні інтереси Галицької Русі не більше лежали на серці, як інтереси китайської політики, бо він залежав від ласки міродайних російських сфер, і сюди була звернена його політика, — сей штаб заєдно бороздив сьому порозумінню, щоб не випустити з-під свого впливу ту тверду масу, без котрої він, розуміється, не мав би ніякого значіння. Так, я вже згадував, у 80-х рр. народовці були нав'язали союз з твердими, але вкінці, знеохочені до найбільшого степеня вічною перфідією й ворогуванням їх проводирів, розірвали його, надіючися опертися на правительстві. Розірвавши союз з правительством, народовці знову кількома наворотами пробували відновити союз з твердими, можливо, усунувши їх москвофільських провідників, але з сього не виходило нічого. Нарешті восени 1896 р., коли пок[ійний] митрополит попробував силою свого єпископського впливу притягнути духовенство для правительственої партії (що тоді заманіфестувалася для сього клерикальною, прибравши ім'я "Руського католицького союзу"), провінціальне духовенство, виступивши як один муж против сього, силою реакції взялося до консолідації й утворило новий політичний ареопаг, з людей обох партій, усунувши львівські політичні клуби, щоб усунути перешкоди від москвофілів, і йому поручило переведення виборів до райхсрату 1897 р.

Я не буду входити в оцінку політичної вартості цього союзу як явища політичної тактики. Мушу сконстатувати тільки, що хоч вибори не дали особливо важних результатів, суспільність, взагалі взявши, була задоволена з цього союзу: обидві партії йшли взагалі згідно в політичній акції, а хоч радикальна партія до союзу не приступила і була йому противна, але робота йшла на практиці досить згідно й із сеї сторони, більшість кандидатів були спільні для всіх трьох партій. Тільки правительствені русини, розуміється, стояли осторонь, бо союз мав характер рішучої опозиції.

Отже, по скінченні тих виборів проводирі цього компромісу, підохочені тим успіхом, задумали задержати той сконсолідований виборчий комітет в ролі ексекутивного комітету надалі, і на перший початок дали йому ініціативу святкування знесення панщини і відродження Галицької Русі, щоб зробити з нього величаву політичну маніфестацію в с е і Русі супроти шляхетсько-польських верств, та поручили йому скликати для цього відпоручників львівських інституцій обох партій. Се була рішуча помилка, як би не було з політичною консолідацією: тимчасом як тут роблено навмисно так, щоб поминути москвофільський штаб і взагалі всякі скрайні елементи, тепер поручалося народовцям засісти до роботи з відпоручниками головних твердинь москвофільства, і то до якої роботи — святкувати не тільки знесення панщини, справу, отже, чисто соціальну і політичну, що не мала нічого до ріжниць національних і культурних напрямів, — але й національне і культурне відродження Галицької Русі, святкувати з тими, що відцуралися розпочатої 1848 р. праці, виреклися своєї національності, заманіфестованої тоді, і потім усі сили уживали якраз на те, аби відновлене народовцями 60-х рр. се відродження спинити, здискредитувати, споганити. Правда, деякі "хитрі малороси" з-поміж народовців потішали себе, що, мовляв, коли тверді прилучаються до святкування відродження 1848 р., то тим самим способом завдають брехню своїй пізнішій абдикації, признають себе до нашого табору. Коли б так, то тверді і москвофіли мусили б на пам'ять 1848 р. вдаритися покаянню в груди, посипати голову попелом тих усіх інсинуацій, які вийшли від їх партії за ті 20 р. і, признавши, що збочили від принципів, виголошених 1848 р., пристати до народовців. Але такого покаянного настрою у них зовсім не було видно; вони, очевидно, зіставляючи народовцям святкувати 1848 р. так, як вони розуміли, святкували його собі як рік народження своєї партії *in statu praesenti*, котру народовці мовби акцентували, приймаючи до цього святкування.

Ся фальш була відчута в народовецьких кругах. Ряд товариств — Наукове товариство ім. Шевченка, Педагогічне, "Академічна громада" — заздалегідь заявили, що не візьмуть участі в сконсолідованих святах; але й багато народовців, що не спромоглися вийти з солідарності з своєю партією і навіть засідали по ріжних спільних комітетах, не могли потаїти того

прикрого чуття, яке будила у них ювілейна спільність з різними ноторичними ворогами народовецького напрямку. Се відбилося і на самих ювілейних святах. Як було в своїм часі описано в хроніці "Л[ітературно]-н[аукового] вістника", по уложеному плану мали відбутися маленькі свята по всіх селах, більші — по повітових містах, і нарешті ювілей-монстр у Львові, з вічем, концертом і т.ін. Більші ювілеї пройшли, скільки можна судити, досить середньо, львівський же ювілей рішучо не удався. Не видно було між інтелігенцією одушевлення, а самі ювілейні події не могли його викликати. Комітет нетактовно дав слово на вічі відпоручнику москвофільського "Друга", і академіки "Академічної громади" уважали се провокацією; коли під час промови того відпоручника обізвалися голоси академіків-народовців з застереженням, то се дало повід до бійки.

Се рішучо знеохотило багатьох до сього свята. Прихильники консолідації гудили молодіж, але вражіння від сих голів, порозбиваних москвофільськими патиками, робило свій вплив. Неохота до консолідації стала все сильніше прокидатися в народовецьких кругах. До сього прилучилося поведіння москвофільської преси: тимчасом як народовецька совісно дотримувала даного при уложенні союзу поручення пресі обох партій — оминати всяке межипартійне дражнення, москвофільська не переставала нападати на народовство, на "какографію" (фонетику) і т. ін. З поводу статей д.Маковея в "С[анкт]-Петербурзьких Вѣдомостяхъ" "Галичанинъ" розпочав формальний похід на народовство. Особливо ж вразила народовців кампанія, котру розпочали москвофіли на "Просвіту": вони закидали їй, що вона "запродала полякам руські букви", агітували проти неї в своїх газетах, а на зборах Общества імені Качковського в Самборі, літом 1898 р., не пожалували публічної лайки на її адресу. Повід до сього дало те, що сього року на загальних зборах "Просвіти" прийнято фонетичну правопись; ся справа виникала останніми часами на кожних зборах "Просвіти", але що останніми часами в сю справу безпотрібно вліз краєвий сойм, зажадавши (не без участі руських правительствених послів), від "Просвіти", аби вона прийняла фонетичну правопись, то се й дало повід до агітації, що "Просвіта", мовляв, прийняла фонетику, аби не стратити субвенції, продала руські букви; з одного повіту тверді подали спільну заяву, що вони всі вступають до "Просвіти", коли вона зречеться субвенції і прийме назад етимологію! Се все вкінці дуже сильно захитало консолідацією, так що тепер трудно навіть сказати, чи вона існує в дійсності. Декотрі з видніших народовецьких проводирів обстають за консолідацією, доводячи її велику корисність для всякої організації на провінції, але прикре почуття якогось опортуністичного компромісу, видно, муляє у багатьох.

Серед такого настрою відбулося святкування століття "Енеїди", століття нової української літератури і національного відродження; ініціативу

взяло Наукове товариство ім. Шевченка, а до святкування забралися націонали вже самі, без участі консолідації. Несвідомо у більшості, свідомо у меншості — се була реакція проти консолідованих, компромісових весняних ювілеїв, і те глухе незадоволення з компромісу, на мій погляд, немало причинилося до ювілейного ентузіазму. Се була маніфестація українсько-руської народності на всі fronti, і се почуття самостійності, незв'язаності відзивалося в святочнім настрої. Взагалі осінні свята удалися далеко ліпше, ніж весняні. Кульмінаційна точка — львівські свята — випали далеко ліпше, без порівняння з весняним святом. Русь рушилася, як ще не бувало; в театрі не пам'ятали подібного здвигу народу; одушевлення було щире, невимушене; дійсно щасливі хвилі були пережиті в ті дні руською суспільністю. За львівськими святами пішли великі свята в Чернівцях, Перемишлі, Станіславові і більші або менші по іншій провінції або у самім Львові і, на мій погляд, дали виразну научку, що українсько-руські націонали повинні шукати джерел сили й енергії не в союзах з посторонніми елементами, а в самих собі, не в компромісах та опортунізмі, а в свідомості тої великої хвилі, яку переживає наша народність, тих обов'язків, які вона вкладає на сучасні покоління, і в тім почутті великої, невичерпаної моральної сили, яка дійсно б'є з теперішнього нашого національного руху.

Сим характером осінніх свят пояснюється, що й галицькі общероси і поляки стріли їх неприхильно або навіть ворожо. Грандіозний характер сих маніфестацій зробив, видно, і на сих, і на тих прикре вражіння. Тимчасом як різні російські інституції з великими симпатіями повітали се культурне свято, галицькі тверді інституції відсунулися від участі, а москвофільська преса, збувши свято неприхильними замітками, спочатку виступила з закидами, що українсько-руські націонали неправно присвоїли собі Котляревського і Шевченка (останнє з нагоди видання в Коломиї Білоусом перелицьованих на тверде копито "Гайдамаків", з клішами з вид[ання] "Гайдамаків" Сластьона), а вкінці заповіли святкування ювілею Пушкіна. Польські наукові інституції теж забавилися в повну абстиненцію (подібну політику можна помітити взагалі в галицько-польських наукових кругах в останніх роках — напр., стараючись слідити за новинами науковими за Збручем, наукові огляди польські дуже старанно ігнорують явища нашого галицького наукового руху); деякі часописи навіть ворожо відізналися про осінні ювілеї, а афекти до русинів польської суспільності дуже характерно виявилися з нагоди побуту Брандеса у Львові в падолисті: коли русини запросили Брандеса в гості до себе на "Бесіду", він пообіцяв, але мусив узяти свою обіцянку назад, бо львівські поляки, що запросили його до Львова, пояснили, що уважають сих русинів "своїми ворогами або бодай різкими противниками", а замір Брандеса — явитися у них в гостях — за рід зради, Брандес же уважав себе зв'язаним супроти них в сій гостині. Прав-

да, гарне закінчення старих польських заяв про одність русинів і поляків (се саме перед тим ще твердив краківський "Czas" з нагоди представлення в краківському театрі, спорядженого краківськими русинами з поводу ювілею українсько-руської літератури) і чудесне *pendant* до сьогорічних маніфестацій зазбруцьких українців з симпатіями до поляків (з нагоди Міцкевичівського ювілею)!..

Але вертаю до ювілейних свят. З подібними святами часто в'яжуться бездійна радість, почуття довершеного факту, задоволеного спочивання на лаврах. Але в тім многоювілейнім році бракувало його у русинів; хіба, може, воно було у деяких твердих, що тягом відпочивають, ждучи того, як усе готове спаде їм на голову. Навіть при щирім, радіснім одушевленні осінніх свят бракувало його. Ювілейні свята переходили під неустанним окликом: "організуватись!", під неустанним покликом до роботи, до боротьби з втіленими і безплотними ворогами нашого національного розвою. Сказавши фігурно, се було як би богослужіння серед узброєних во-яків, де при кождім побожнім руху зібраних гриміла на них зброя. Подібного організаційного руху в найріжніших напрямках, як у сім році, певне, не було ще ніколи, від самого 1848 р. Заложено або й уведено в життя краєвий кредитовий союз (має се бути руський банк на ширшу міру), товариство для розвою штуки, українсько-руську видавничу спілку, товариство будови руського театру — у Львові, Підгірську спілку — для торгівлі свиньми — в Станіславові, запроєктовано товариство драматичне, засновано запомоговий фонд для літератів, засновано першу виділову школу у Львові (приватно, бо не можна було добитися публічної), запроєктовано ремісничу бурсу і бурсу для синів народних учителів у Львові, введено в життя бурсу в Новім Санчі — для синів руських підгірян (лемків) Західної Галичини, появилося (в проєкті чи у начатках) кілька народних домів у ріжних повітових містах, 184 нових читалень "Просвіти" по селах (а було їх з кінцем попереднього року всього близько 600), в сфері літератури — наш літературний місячник, кілька нових серій в публікаціях Наукового товариства імені Шевченка, між ними — початок медичної часописі, і т. ін. і т. ін. Все се переважно без помочи, а з перешкодами з усіх боків, силами самої руської суспільності.

Дивлячись на невиданий перед тим рух сил останніх років, скептики не раз висловляли мені гадку, що се рух штучно викликаний енергією і впливами одиниць, не якийсь розвій відродження, а хвилевий вибух чи навіть — агонія. З сим поглядом рішучо не можна згодитись, хоч то, розуміється, правда, що тут, як і у всяких початках усякого розвою, грає велику ролю енергія одиниць; власне, той факт, що рух іде вже довший час, усе змагаючись, не вважаючи на зміни в особах проводирів і їх впливах, не вважаючи на кардинальні переміни в відносинах, тяжкі неудачі і розчарування, — се

все показує, що се ані агонія, ані вибух, тільки справдешня еволюція, котра просто елементарною силою захоплює все ширші круги, витворює небувалу енергію, розбуджує невидні перед тим здібності і сили.

Трагічна сторона сього найновішого розвою полягає в тім, що сей рух, ся організація припала якраз на часи сильного і повсечасного зубожіння краю, а тим часом вимагала великих жертв від суспільності. Прошу українського читача представити собі край з тримільйонною українською людністю, край виключно рільничий, але з рільним господарством дуже лихим, перестарілим і для того мало продуктивним. В сім краю руська організаційна робота оперує головню тільки селянством і священством, бо більша посілість ("крупная поземельная собственность") в руках поляків і жидів, міщанство переважно спольщене, русини-урядники і народні учителі остільки залежні і стероризовані, що переважно не беруть участі в народній роботі. Торгівля в руках жидів, що з матеріальних інтересів тримаються поляків; промислу нема ніякого, капітали вкладаються хіба в гуральні ("винокуренные заводы") та в горілчані оренди. Краї ліпше організовані економічно — Угорщина, Чехія, німецькі краї Австрії — не тільки засипають край фабрикатами, але своєю конкуренцією збивають ціни рільних продуктів. Кілька лихих років підірвали добробут селянина; податок тяжкий; одинокий зарібок — господарський, на панських фільварках — оплачується нечувано низько завдяки надвищці робочих рук і малопродуктивності самого фільваркового господарства; я знаю, що денна робота зимою на фільварках платиться по 20 і навіть по 10 коп. подекуди, а за 30 коп. селянин робить з своїм возом і двома кіньми! Притім ніякої опіки селянству і страшний деструктивний вплив того, що управа краєм лежить в руках верстви, котра всіма способами старається удержати свій *status possidendi*! В результаті невимовно прикрі обставини, збідніння мас (взагалі краю), а з ними і головної маси руської інтелігенції — священства.

Притім уся вага культурної роботи за цілий українсько-руський нарід спадає на сю маленьку Галичину; сучасні порядки і відносини на російській Україні позбавляють майже всякої помочі звідти, а нечувані в цивілізованім світі цензурні постанови не дають можливості навіть якихсь тісніших зносин, обзнайомлення...

Се ситуація остільки прикра, що можна б прийти в розпуку, якби забути, що вона не вічна, се одно, а друге — що коли ми маємо діло з суспільним, національним організмом, то тут приходиться чинник, супроти котрого тратять своє фаталістичне значіння всякі економічні й взагалі матеріальні чинники, — духові, моральні сили.

Einheit ausgestattet, das bildet unter Sprachforschern keine Streitfrage (нім.) — Що усі російські діалекти поміж іншими слов'янськими діалектами — кому не подобається визначення “діалект”, [той] може називати їх мовами, для науки це не має особливого значення — творять внутрішню цілість, позначену багатьма прикметними рисами, це не становить для мовознавців предмету дискусії

das Verhältniss der russischen Sprachen oder Dialecte zu einander (нім.) — взаємостосунки (пов'язаність) російських мов чи теж (або) діалектів

Archiv für slavische Philologie (нім.) — Архів слов'янської філології (назва журналу)

Bibliographische Übersicht der slavischen Zeitschriften philologischen, literaturgeschichtlichen und ethnographischen Inhalts (нім.) — Бібліографічний огляд слов'янських журналів філологічного, історико-літературного та етнографічного змісту

kleinrussischen (нім.) — малоруської

in grossrussischer Sprache (нім.) — у великоруській мові

ruthenischen Sprache (нім.) — [у] рутенській мові

Monumenta linguae necnon litterarum Ukraino-russicarum (ruthenicarum) (лат.) — Пам'ятки українсько-руської (рутенської) мови і літератури (назва видавничої серії)

ukraino-russica (sc. monumenta) (лат.) — українсько-руські (мається на увазі: пам'ятки письменства)

Листи з-над Полтви

Лист перший

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1899. — Т. V. — С. 106–120. Підпис: Observator. Авторський рукопис зберігається в ЦДІА України в м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 171. — Арк. 1–27-зв.).

Spectator (лат.) — спостерігач

Observator (лат.) — оглядач

more patrum (лат.) — (досл.: за звичаєм батьків) як заведено, як водиться, за звичаєм

proso a proso diminuendo (іт.) — потрохи, зменшуючи

ad majorem Poloniae gloriam (лат.) — (парафраза вислову ad majorem Dei gloriam: задля примноження слави Бога) — з метою уславити Польщу

ut aliquid fecisse videatur (лат.) — щоб здавалося, що щось робиться, задля видимості якоїсь діяльності (аби щось робити)

[своєї партії] in statu praesenti (лат.) — [своєї партії] у її сучасному вигляді (стані)

чудесне pendant (лат.) — чудесний додаток, доважок

status possidendi (лат.) — статус володарювання, статус панівної верстви

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ-----	5
ВІД ВИДАВНИЦТВА -----	12
<i>Павло Сохань</i> . ТВОРЧА СПАДЩИНА М.С.ГРУШЕВСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ-----	14
<i>Ігор Гирич</i> . ПОЛІТИЧНА ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО -----	47
Розділ I. ІСТОРИОСОФСЬКІ СТАТТІ -----	63
Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. -----	65
Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства -----	75
Спірні питання староруської етнографії -----	83
Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи-----	100
Розділ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СТАТТІ -----	109
Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу -----	111
Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв[альної] редакції "Діла") ---	117
Нова "пря" про українсько-руську книжну мову -----	123
Листи з-над Полтви: -----	129
<i>Лист перший</i> -----	129
<i>Лист другий</i> -----	142
<i>Лист третій</i> -----	161
Наукове товариство імені Шевченка-----	188
Улиця Шевченка у Львові -----	202
Друга руська артистична вистава у Львові -----	204
На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді) -----	208
Лист проф. Грушевського до декана Твардовського -----	217
В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка-----	220
Друга вистава образів Ів[ана] Труша -----	223
Олександр Кониський. 18(30)/VIII 1836–29/XI (11/XII) 1900 ---	227
В справі "Академічного дому" -----	234
250 літ -----	236

Що зробити з "Академічним фондом"?	241
Гуцульська вистава	244
Українсько-руські наукові курси	246
Безглузда національна політика Росії	256
Що ж далі? (В справі руських гімназій)	258
В справі руських шкіл і руського театру	262
Меморіал Петербурзької академії в справі свободи української мови в Росії	270
Не даймося!	274
Академічний дім	277
Українські кафедри	279
Ювілей Вол[одимира] Антоновича	281
До наших читачів в Галичині	282
З біжучої хвилі	284

Розділ III. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ. СТАТТІ

Й ЗАМІТКИ НА ТЕМИ ДНЯ 1905—1906 років"	289
[Передмова]	291
Українство і питання дня в Росії	293
Конституційне питання і українство в Росії	301
На руїнах	313
Дорогою віків	321
Перші кроки	323
"Самоотвержение малороссиян"	329
Польсько-українські мотиви	335
Новий кордон	344
У українських послів російської Думи	348
З Державної Думи. З вражінь і помічень	353
Дума і національне питання	359
Аграрне питання	364
Після Думи	369
Перша річниця російської конституції	373
Галичина і Україна	376

Розділ IV. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "ВИЗВОЛЕННЯ РОСІЇ

І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ"	383
Передмова	385
Проти течії	389
"Наступного дня"	393
Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті	397
Єдність чи розпад [Росії]?	405
Національне питання й автономія	413
Про зрілість і незрілість	421

Наші вимоги	425
Фрази і факти	429
Рівною мірою	434
На злобу дня	436
Неймовірно	438
Ганебній пам'яті!..	441
Український П'ємонт	444
Питання дня (Аграрні перспективи)	448
Національні моменти в аграрному питанні	453
Кінець гетто!	456
Справа українських катедр і наші наукові потреби	458
Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна)	485
Розбурхане муравлисько	528
За український маслак (В справі Холмщини)	536
КОМЕНТАРІ	545
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	574
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	580